ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Το βιβλιο αυτο αποτελεί καρπό μιας μακράς ερευνητικής και συγγραφικής πορείας. Οφείλω, επομένως, πολλά σε όσες και όσους στάθηκαν αρωγοί σε αυτή τη διαδρομή, προσφέροντας γενναιόδωρα τις συμβουλές, τις επισημάνσεις και τη στήριξή τους στα διαφορετικά στάδια της επεξεργασίας των αναλύσεων που παρουσιάζονται εδώ.

Από την περίοδο της παραμονής μου στη Γαλλία και τη διατριβή μου στο Paris I Panthéon-Sorbonne, η καθοδήγηση και οι προτροπές του καθηγητή μου Jacques Gerstlé αλλά και η γαλλική σχολή της πολιτικής επιστήμης άνοιξαν για εμένα νέους ερευνητικούς ορίζοντες και θεμελίωσαν πολλά από τα μονοπάτια που αργότερα εξελίχθηκαν σε κεντρικές πτυχές του παρόντος έργου. Η μετέπειτα πορεία μου στο Πάντειο Πανεπιστήμιο συνέχισε να εμπλουτίζει αυτή την εξερεύνηση: οι συζητήσεις με τους φοιτητές και τις φοιτήτριές μου υπήρξαν πολύτιμη πηγή έμπνευσης, ενώ οι συνάδελφοι, εντός και εκτός Τμήματος, και οι φίλοι μου στάθηκαν σταθερά δίπλα μου σε όλη αυτή τη διαδρομή.

Θέλω να ευχαριστήσω ιδιαιτέρως τον φίλο και συγκάτοικο Δημήτρη Χριστόπουλο, του οποίου η επίμονη προτροπή να δοκιμάζω πιο απαιτητικά μονοπάτια σκέψης βοήθησαν πολύ την εξέλιξη αυτής της δουλειάς. Θερμές ευχαριστίες οφείλω και στη Δέσποινα Παπαδημητρίου, η οποία διάβασε προσεκτικά το κείμενο και συνέβαλε με στοχαστικές και ουσιαστικές παρατηρήσεις με στόχο τη σαφήνεια της ανάλυσης. Η συμβολή συναδέλφων όπως ο Γεράσιμος Μοσχονάς, ο Στέφανος Δημητρίου και η Βασιλική Γεωργιάδου υπήρξε ουσιαστική· οι συζητήσεις μαζί τους επηρέασαν, άμεσα και έμμεσα, την εξέλιξη της παρούσας εργασίας. Μέρη της έρευνας και των σκέψεων που αποτυπώνονται στο βιβλίο έχουν παρουσιαστεί σε συνέδρια, δημοσιευθεί σε επιστημονικά άρθρα και αποτελέσει αντικείμενο ζωντανών συζητήσεων σε σεμινάρια και ακαδημαϊκές συναντήσεις. Σε αυτό το συνεχές ταξίδι ιδεών, οφείλω ένα ακόμα «ευχαριστώ» στον Ανδρέα Κόλλια, την Αφροδίτη Νικολαΐδου και τη Μανίνα Κακεπάκη για τον διάλογο, τη συνεργασία και τις δημιουργικές ανταλλαγές που συνόδευσαν την πορεία της έρευνας. Ορισμένες από τις πιο γόνιμες συναντήσεις μας βρίσκουν θέση στις σελίδες του βιβλίου αυτού.

Θα ήθελα επίσης να ευχαριστήσω θερμά τη Δανάη Κολτσίδα, η οποία διάβασε ένα μεγάλο μέρος του βιβλίου και συνέβαλε με τις παρατηρήσεις και τα σχόλιά της, βοηθώντας ουσιαστικά την εξέλιξη και την ωρίμανση του έργου.

Το βιβλίο αυτό οφείλει επίσης πολλά σε όσους και όσες διαμόρφωσαν και διαμορφώνουν το πεδίο της πολιτικής επικοινωνίας στην Ελλάδα. Τα έργα τους αποτέλεσαν σταθερό σημείο αναφοράς και ένα διαρκές πλαίσιο διαλόγου. Η παρούσα μελέτη επιχειρεί να γεφυρώσει τα εργαλεία της πολιτικής επιστήμης και των επικοινωνιακών σπουδών, προτείνοντας μια νέα συνθετική οπτική και μια συστηματική περιοδολόγηση της πολιτικής επικοινωνίας στη χώρα. Η συμβολή της εντοπίζεται σε αυτή τη διεπιστημονική σύζευξη και στη διαμόρφωση ενός ενιαίου αναλυτικού πλαισίου, ικανού να φωτίσει με μεγαλύτερη συνοχή τους μετασχηματισμούς των σχέσεων πολιτικής και ΜΜΕ από τη Μεταπολίτευση έως σήμερα.

Συνηθίζεται να λέγεται ότι η γραφή είναι μια προσωπική περιπέτεια. Στην πραγματικότητα, όμως, το βιβλίο αυτό είχε τους δικούς του συνοδοιπόρους-ανθρώπους που επηρέασαν τη συγγραφή του.

Ο πατέρας μου, Μιχάλης Κουντούρης, υπήρξε η πιο σταθερή πηγή έμπνευσης και στήριξης και ένας ακούραστος συνομιλητής. Η σκέψη του, τα σχόλιά του και κυρίως η παρουσία του παραμένουν ζωντανά μέσα σε αυτό το βιβλίο. Από τις πρώτες μου ακαδημαϊκές αναζητήσεις έως τις πιο απαιτητικές στιγμές αυτής της συγγραφής, η στοχαστικότητά του, η ευθυκρισία του και ο τρόπος που με ενθάρρυνε συνεχίζουν να με καθοδηγούν. Η τρυφερή, αλλά σταθερή πίεση της Εύας υπήρξε μια ακόμα ώθηση, ώστε το έργο αυτό να πάρει την τελική του μορφή.

Ο Νίκος Σουλιώτης διάβασε, άκουσε, αμφισβήτησε, ενθάρρυνε και στήριξε κάθε στάδιο αυτής της μακράς πορείας. Η διεισδυτικότητα και η ειλικρίνειά του υπήρξαν για μένα πηγή δύναμης, όπως και η αταλάντευτη παρουσία του όταν η συγγραφή γινόταν πιο απαιτητική απ' όσο είχα φανταστεί.

Και, βέβαια, η Αποστολία και ο Μιχάλης, που με ανέχτηκαν στις πιο σιωπηλές και απορροφημένες φάσεις της δουλειάς· που δέχτηκαν τις μικρές και μεγάλες απουσίες μου και κατανόησαν την επιμονή της προσπάθειας. Η παρουσία τους με γείωσε και μου έδωσε την τρυφερή αντοχή που χρειαζόταν αυτό το βιβλίο για να ολοκληρωθεί. Χωρίς τη δική τους αγάπη, υπομονή και δύναμη, το βιβλίο αυτό δεν θα είχε υπάρξει. Τους οφείλω περισσότερα από όσα μπορούν να ειπωθούν.

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Οι αφορμες για αυτο το βιβλιο ήταν πολλές. Κατ' αρχάς η προτροπή των φοιτητών/τριών μου να γραφτεί ένα βιβλίο που να προκύπτει από τα μαθήματα και τις συζητήσεις που γίνονται σε αυτά για θέματα πολιτικής επικοινωνίας. Ωστόσο, η βαθύτερη ώθηση προέκυψε από μια μακρά προσωπική ερευνητική διαδρομή, που ξεκίνησε με τη διδακτορική διατριβή μου στο Πανεπιστήμιο Paris I Panthéon-Sorbonne και συνεχίστηκε αδιάκοπα μέσα από διδασκαλία, αρθρογραφία και εμπειρική έρευνα όλα τα επόμενα χρόνια.

Με την έννοια αυτή, το παρόν έργο αντανακλά μια εργασία ετών· φιλοδοξεί να είναι όχι απλώς μια καταγραφή, αλλά μια θεωρητική και ερευνητική πρόταση για την κατανόηση της πολιτικής επικοινωνίας στο διεθνές περιβάλλον και ειδικότερα στην Ελλάδα της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας. Ενώ η συλλογή του υλικού είναι πλούσια, πρωταρχικός στόχος του βιβλίου αυτού δεν είναι αποκλειστικά η καταγραφή, βάσει ενός αυστηρού ερευνητικού πρωτοκόλλου, των μετασχηματισμών της πολιτικής επικοινωνίας και των επιδράσεών της στη δημοκρατία, αλλά η περιοδολόγηση αυτών των μετασχηματισμών εντός του πλαισίου της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας στη βάση ενός στιβαρού θεωρητικού πλαισίου. Με άλλα λόγια, πρόκειται για την κατασκευή ενός θεωρητικού και μεθοδολογικού εργαλείου για την κατανόηση της λειτουργίας της πολιτικής επικοινωνίας στις σύγχρονες δημοκρατίες με ειδική εφαρμογή στην Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία. Το βιβλίο αναλύει τους μετασχηματισμούς της πολιτικής επικοινωνίας τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά στην Ελλάδα κατά την περίοδο 1980-2023, εστιάζοντας στις σχέσεις κομμάτων, εκδοτών και ΜΜΕ, τις στρατηγικές λόγου και τη δομική αλλαγή της πολιτικής δημοσιότητας.

Η προσέγγισή μου είναι εγγενώς διεπιστημονική, προϊόν μιας ακαδημαϊκής συγκρότησης που συνδυάζει σπουδές στην επικοινωνία, την πολιτική επιστήμη και την πολιτική κοινωνιολογία. Το πεδίο της πολιτικής επικοινωνίας δεν μπορεί –και δεν πρέπει– να περιορίζεται σε έναν από αυτούς τους επιστημονικούς χώρους, καθώς από τη φύση του είναι προϊόν της συνύφανσής τους.

Στην κατεύθυνση αυτή, το βιβλίο δεν υιοθετεί ούτε τις μιντιοκεντρικές ερμηνείες που υπερεκτιμούν τη δύναμη των Μέσων ούτε τις απλουστευτικές διακρίσεις που αντιπαραθέτουν την «ουσία» της πολιτικής στην «εικόνα» της επικοινωνίας. Η θέση του βιβλίου είναι ότι η πολιτική και η επικοινωνία συνυφαίνονται, διότι η μία δεν υπάρχει

χωρίς την άλλη: η πολιτική εμπεριέχει την απεύθυνση, ενώ η επικοινωνία είναι πολιτική πράξη – ταυτότητα, λόγος, συμβολισμός, διεκδίκηση. Η πολιτική προϋποθέτει την επικοινωνία, αλλά και η επικοινωνία δεν υπάρχει σε πολιτικό κενό· εξυπηρετεί στοχεύσεις απόλυτα πολιτικές.

Το επίκεντρο του βιβλίου αφορά το πώς η αμοιβαία διεύρυνση πολιτικής και επικοινωνίας μετασχηματίζει τη μεταξύ τους σχέση, αλλά και πώς αυτή η μεταβολή διαμορφώνει τη λειτουργία της ίδιας της δημοκρατίας μέσα σε πέντε δεκαετίες. Το πολιτικό σύστημα έχει διευρυνθεί τόσο ως προς τους τύπους συμμετοχής όσο και ως προς τους τόπους όπου παράγεται πολιτική και έχει μετεξελιχθεί σε ένα σύστημα τοπικών, περιφερειακών, εθνικών και υπερεθνικών επιπέδων διακυβέρνησης. Από την άλλη, οι δυνατότητες και τα εργαλεία της επικοινωνίας διευρύνονται. Το σύστημα των μέσων ενημέρωσης είναι κατακερματισμένο, αποκεντρωμένο και περισσότερο ανοιχτό και ανταγωνιστικό από ποτέ με δυνατότητες πολλαπλών επιλογών. Ίσως, τελικά, να μην είναι υπερβολή να πούμε πως «τα πάντα είναι επικοινωνία», όπως εδώ και καιρό δεχόμαστε πως «τα πάντα είναι πολιτική». Και όσο οι τεχνολογικοί μετασχηματισμοί αλλάζουν το τοπίο τόσο τα ερωτήματα που μας απασχολούν επιστρέφουν –με νέα μορφή, αλλά με την ίδια ένταση– ως συλλογικές αγωνίες για το μέλλον της δημοκρατίας.

Και όμως, όσο επεκτείνεται το πεδίο της πολιτικής επικοινωνίας τόσο εντείνεται και η δημόσια απαξίωσή της. Στον δημόσιο διάλογο, οι σχέσεις πολιτικής και επικοινωνίας περιγράφονται άλλοτε ως συμβιωτικές, άλλοτε ως ανταγωνιστικές, άλλοτε ως σχέσεις διαπλοκής και αμοιβαίας εξάρτησης. Η επικοινωνία αντιμετωπίζεται συχνά ως εργαλείο προπαγάνδας και μονομερούς προβολής, ενώ η πολιτική παρουσιάζεται ως υποταγμένη σε εξωπολιτικές παρεμβάσεις που υπονομεύουν την αυτονομία της.

Η πολιτική επικοινωνία, συχνά, υποβιβάζεται σε μια δέσμη εργαλείων και μεθόδων χειραγώγησης, ταυτίζεται αποκλειστικά με την κυριαρχία της εικόνας, εξισώνεται με πρόσωπα και ομίλους που επιχειρούν παρεμβάσεις στην πολιτική διαδικασία, περιορίζεται στις απόπειρες από την εξουσία ανάδειξης ενός επικοινωνιακά τεχνοκρατικού και με αρκετές δόσεις ευκολίας προφίλ, οριοθετείται σε ένα σύνολο εργαλείων ή μέσων επικοινωνίας. Η πολιτική επικοινωνία δεν μπορεί, ωστόσο, να περιοριστεί στον συμβολισμό του ζιβάγκο ή στις εργαλειακές της χρήσεις, δεν εμφανίζεται μόνο στις εκλογές και στα διλήμματα, δεν αφορά αποκλειστικά στους τίτλους των πρωτοσέλιδων ειδήσεων και στα δελτία ειδήσεων, ούτε τη γραβάτα που (δεν) φοράει ο Α. Τσίπρας, δεν είναι μόνο τα σηκωμένα μανίκια, οι selfies με τους πολίτες, οι αξυρισιές των τριών ημερών σε περιόδους κρίσης, οι βόλτες στα γυμναστήρια, το χαλαρό ανθρώπινο πρόσωπο των πολιτικών, οι ξέγνοιαστες οικογενειακές τους στιγμές ή ακόμα τα χαριτωμένα βιντεάκια στο TikTok. Αυτή η προσέγγιση παραγνωρίζει την ουσία: η πολιτική επικοινωνία είναι συστατικό στοιχείο της ίδιας της πολιτικής διαδικασίας. Δεν περιορίζεται στην εικόνα – είναι λόγος και πράξη, μήνυμα και πληροφορία, μέθοδος διαβούλευσης και εργαλείο κοινωνικής κινητοποίησης. Είναι, τέλος, παράγοντας κοινωνικής ένταξης και αποξένωσης, οικοδόμησης συναίνεσης ή πόλωσης.

Με τον τρόπο αυτό η επικοινωνία επηρεάζει τη δημοκρατία. Τη συγκροτεί, την ενδυναμώνει, την απειλεί. Είναι πυλώνας ελευθερίας, εξουσίας, νομιμοποίησης, αντιπαράθεσης, ακόμα και χειραφέτησης. Είναι όμως και παράγοντας ελέγχου, πόλωσης, αποξένωσης έως και χειραγώγησης.

Το κρίσιμο ερώτημα που τίθεται στο επίκεντρο αυτού του βιβλίου είναι η φύση της σχέσης μεταξύ πολιτικής και επικοινωνίας και το αποτύπωμά τους στη δημοκρατία. Εδώ και χρόνια, η δημόσια συζήτηση γύρω από αυτή τη σχέση παραμένει έντονη και επίμονη: οι μη θεσμικές παρεμβάσεις στον χώρο της ενημέρωσης, η προπαγάνδα, η παραπληροφόρηση, η διαπλοκή, η πόλωση, αλλά και πιο πρόσφατα η επιρροή των κοινωνικών δικτύων, η ψηφιοποίηση της πολιτικής και η κυριαρχία της εικόνας, διαμορφώνουν ένα πεδίο με αυξανόμενη πολυπλοκότητα και έντονη καχυποψία. Δημιουργούνται επιτακτικά ερωτήματα που εκφράζουν την αγωνία της μεταπήδησης από ένα χειραφετητικό πρότυπο, βασισμένο στην ελευθερία της έκφρασης, τον κριτικό λόγο και τον ελεγκτικό ρόλο απέναντι στην εξουσία, ποιοτικά χαρακτηριστικά της δημοκρατίας, σε μια χειραγωγική διολίσθηση σε αμαρτωλές πτυχές της πολιτικής επικοινωνίας που αμαυρώνουν τη δημοκρατία.

Το βασικό επιχείρημα του βιβλίου είναι πως, αν και η σχέση πολιτικής και επικοινωνίας αναπτύσσεται ιστορικά στο πλαίσιο ενός φιλελεύθερου προτάγματος χειραφέτησης, σήμερα τείνει να διολισθαίνει σε μια λογική εργαλειακής υποταγής: άλλοτε η πολιτική καθορίζει τους όρους της επικοινωνίας, άλλοτε η επικοινωνία εξαντλεί την πολιτική στις δικές της νόρμες. Μπορούμε, έτσι, να μιλήσουμε για κύκλους χειραφέτησης και κύκλους υποχώρησης, για μια διαρκή ταλάντωση ανάμεσα στην ενδυνάμωση του δημοκρατικού λόγου και τη διολίσθησή του σε επικοινωνιακές τεχνικές. Με τον τρόπο αυτό, η σχέση πολιτικής και επικοινωνίας δεν είναι ούτε μονόπλευρη ούτε στατική, αλλά μια δυναμική διακύμανση – με κύκλους, διολισθήσεις και ανακτήσεις.

Αυτός ο διφυής χαρακτήρας της πολιτικής επικοινωνίας αποτελεί και το θεωρητικό υπόβαθρο του βιβλίου: το πώς, δηλαδή, η επικοινωνία μπορεί να είναι ταυτόχρονα δύναμη χειραφέτησης και εργαλείο χειραγώγησης· μηχανισμός κινητοποίησης, αλλά και παράγοντας αποπολιτικοποίησης· μέσο συγκρότησης του κριτικού και ενεργού πολίτη, αλλά και γέφυρα προς τον κυνισμό και την αποξένωση.

Στόχος μας είναι να αναστοχαστούμε τους μετασχηματισμούς της σύγχρονης δημοκρατίας, μέσα από το πρίσμα των μετασχηματισμών στην πολιτική επικοινωνία. Να εξετάσουμε τη διπλή δυναμική της – όχι μόνο ως δύναμη επιρροής, αλλά και ως δύναμη συγκρότησης του πολιτικού δεσμού. Μιας δύναμης που μπορεί να οικοδομεί συναίνεση, αλλά και να εντείνει τις διαιρέσεις.

Η πολιτική επικοινωνία μοιάζει με τον Ιανό, τον θεό με τα δύο πρόσωπα – το ένα στραμμένο στο φως της δημόσιας χειραφέτησης, το άλλο στη σκιά της πολιτικής εργαλειοποίησης/χειραγώγησης. Όπως και η Σελήνη, που αποκαλύπτει μόνο τη μία της όψη, αφήνοντας την άλλη στο σκοτάδι. Η επικοινωνία υπήρξε πάντα διττή: από την εποχή των πρώτων εφημερίδων μέχρι τα σημερινά δίκτυα, ταυτόχρονα όχημα δημοκρατίας και κίνδυνος εκφυλισμού της.

Η φωτεινή όψη της πολιτικής επικοινωνίας ταυτίζεται με την ελευθερία της έκφρασης: μια λειτουργία απελευθερωτική απέναντι σε κάθε μορφή εξουσίας, διαβουλευτική στον δημόσιο χώρο, χειραφετητική και κινητοποιητική στην κοινωνία των πολιτών. Η φωτεινή πλευρά είναι η εποχή του Τύπου όταν αυτός στέκεται κριτικά απέναντι σε αυταρχικά καθεστώτα, ελεγκτικά απέναντι στην εξουσία, συμπεριληπτικά ως προς την κοινωνική πολυφωνία και πλουραλιστικά ως προς τα πολιτικά συμφέροντα. Η έννοια της χειραφέτησης βρίσκεται στον πυρήνα της σύλληψης της δημόσιας σφαίρας ως τόπου απελευθέρωσης από την εξουσία της απολυταρχίας.

Αντίθετα, η σκοτεινή όψη αναδύεται στις διαπλεκόμενες σχέσεις με την εξουσία, στην εργαλειοποίηση της επικοινωνίας, στη μονομέρεια, την προκατάληψη και τη ρητορική μίσους. Περιλαμβάνει ψευδείς ειδήσεις, πολιτικό στιγματισμό, δολοφονίες χαρακτήρων, φήμες, θεωρίες συνωμοσίας. Αυτή η σκοτεινή πλευρά αντικατοπτρίζει ευρύτερες μετατοπίσεις: την αποδυνάμωση των πολιτικών κομμάτων και των κοινωνικών οργανώσεων, την κρίση νομιμοποίησης των θεσμών, τη διάχυτη δυσπιστία προς τα καθιερωμένα μέσα ενημέρωσης που άλλοτε εξασφάλιζαν την αξιόπιστη ροή πληροφορίας στην κοινωνία.

Η συμβολή της επικοινωνίας στην ανάδυση λαϊκιστικών και αρχηγοκεντρικών μορφών εξουσίας, στην ψευδαίσθηση της άμεσης και «αδιαμεσολάβητης» σχέσης ηγέτη - λαού, στην υποχώρηση των ιδεολογιών και την εξατομίκευση της πολιτικής εμπειρίας, συνιστά μια ριζική αναδιάταξη της δημοκρατικής διαδικασίας. Η δυναμική αυτή απειλεί τη νομιμοποίηση της πολιτικής, διαβρώνει τον δημόσιο λόγο και υπονομεύει την ουσία του διαλόγου.

Αυτό το διπλό πρόσωπο της πολιτικής επικοινωνίας –το φωτεινό της χειραφέτησης και το σκοτεινό της χειραγώγησης– είναι στο επίκεντρο του βιβλίου. Η μελέτη της λειτουργεί ως καθρέφτης για τη δημοκρατία: φανερώνει όχι μόνο τις δυνατότητες της δημόσιας σφαίρας, αλλά και τις απειλές που την περιβάλλουν.

Μέσα σε ένα τέτοιο πλαίσιο, οι μεγάλες διαδικασίες της εποχής –παγκοσμιοποίηση, ψηφιακός μετασχηματισμός της οικονομίας και της δημόσιας σφαίρας– καθιστούν τον ρόλο της επικοινωνίας κεντρικό στην κατανόηση των μεταβολών που υφίσταται η σύγχρονη δημοκρατία. Τα ερωτήματα πολλαπλασιάζονται: Ποιο είναι τελικά το μέγεθος της επιρροής των ΜΜΕ στην πολιτική διαδικασία και ποια τα όριά της; Ποια είναι τα όρια της συναίνεσης; Πώς αυτή συγκροτείται και ποιος την καθοδηγεί; Έχουν απολέσει τα κόμματα μέρος της αυτονομίας τους εξαιτίας της εισβολής επικοινωνιακών λογικών; Πότε η πληροφόρηση γίνεται χειραγώγηση και πότε συνιστά χειραφέτηση; Ποια είναι η δύναμη των κοινωνικών δικτύων; Πώς επιδρούν στη διάδοση ψευδών ειδήσεων, στη δημιουργία «φυσαλίδων πληροφορίας», στην ενίσχυση της πολιτικής πόλωσης; Πώς διευκολύνουν την άνοδο αντισυστημικών ηγετών, που υπόσχονται «αδιαμεσολάβητη» επικοινωνία, στα ίχνη του Ντόναλντ Τραμπ;

Ποιος επιβάλλει την ατζέντα στα νέα υβριδικά περιβάλλοντα; Πώς μετασχηματίζεται η πολιτική στο ψηφιακό πεδίο; Το TikTok «κερδίζει» εκλογές; Τελικά, αποικίζεται η πολιτική από τα ΜΜΕ ή η πολιτική διατηρεί την αυτονομία της έναντι της επικοινωνίας; Αποτελούν τα νέα Μέσα έναν χώρο ελευθερίας που ενδεχομένως μπορεί να

υποκαταστήσει την παραδοσιακή δημοσιογραφία και τα εκεί κακώς κείμενα στον έλεγχο των εξουσιών; Είναι ένα πεδίο μάχης κατευθυνόμενων «στρατών», αδιαφανές και ενδεχομένως επικίνδυνο; Ή μήπως, τελικά, τους αποδίδεται υπερβολική –με θετικό ή αρνητικό πρόσημο– σημασία, αφού τελικά βρίσκονται σε αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση με τα επίσημα και καθιερωμένα κανάλια ενημέρωσης και τις υπόλοιπες διαστάσεις της δημόσιας σφαίρας; Και τι ρόλο παίζουν οι ηλικιακές ή άλλου τύπου πολιτισμικές, αξιακές και κοινωνικές διαιρέσεις; Τι αποτύπωμα άφησαν οι πρόσφατες κρίσεις –δημοσιονομική, υγειονομική– στην πολιτική ενημέρωση στην Ελλάδα; Πώς εξελίσσεται η σχέση πολιτικής και επικοινωνίας στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης;

Τα ερωτήματα αυτά δεν είναι καινούργια. Αν κάτι επιδιώκει να αναδείξει το παρόν βιβλίο, είναι ότι η συζήτηση για τη σχέση πολιτικής και επικοινωνίας έχει βαθιές ρίζες και μακρά ιστορία. Η προπαγάνδα αποτελεί την αφετηρία των ίδιων των σπουδών πολιτικής επικοινωνίας. Ο φόβος για την ισχύ των Μέσων συνοδεύει την πορεία τους από την πρώτη εφημερίδα. Η περιορισμένη πρόσβαση πολιτικών και θεμάτων στη δημοσιότητα, οι ιδεολογικές προκαταλήψεις των δημοσιογράφων στοιχειώνουν το πεδίο της δημοσιογραφίας ήδη από τις αρχές του προηγούμενου αιώνα, η παρακμή της έντυπης και τηλεοπτικής δημοσιογραφίας είναι παρούσα εδώ και πολλά χρόνια, η χαμηλή εμπιστοσύνη των πολιτών, η πολιτική εργαλειοποίηση της ενημέρωσης, η προσήλωση στο αστυνομικό ή παραπολιτικό ρεπορτάζ, η διαπλοκή ανάμεσα σε Τύπο και πολιτική εξουσία – όλα αυτά δεν είναι φαινόμενα των τελευταίων ετών, αλλά παθογένειες εγγεγραμμένες στη μήτρα του ίδιου του πεδίου.

Η ελληνική περίπτωση δεν αποτελεί εξαίρεση. Τα παραπάνω προβλήματα –και πολλά ακόμα– θα εξεταστούν στο βιβλίο αυτό, όχι μόνο ως φαινόμενα της εποχής, αλλά ως κόμβοι μιας μακράς ιστορικής διαδρομής, που διαμορφώνει το παρόν και ενδεχομένως προοικονομεί το μέλλον της πολιτικής επικοινωνίας στη χώρα μας.

Το βιβλίο αυτό επιχειρεί να απαντήσει τόσο θεωρητικά όσο και ιστορικά –μέσα στον σύντομο αλλά εξαιρετικά πυκνό χρόνο των πενήντα ετών της Μεταπολίτευσης– στα ερωτήματα που διατυπώνονται ξανά και ξανά στη δημόσια συζήτηση. Ερωτήματα που τίθενται όχι μόνο από ειδικούς, αλλά και από φοιτητές, δημοσιογράφους, πολίτες και φίλους. Το στοίχημα του βιβλίου είναι να βγάλει τους σκελετούς από την ντουλάπα της Μεταπολίτευσης, αναδεικνύοντας πως τα διλήμματα και οι ανησυχίες που εκφράζονται σήμερα έχουν μακρά ιστορική καταγωγή και ότι η θεωρητική και ερευνητική ενασχόληση με αυτά εκτείνεται πλέον κοντά έναν αιώνα.

Το παρόν έργο επικεντρώνεται σε τέσσερις βασικούς μετασχηματισμούς των σχέσεων πολιτικής και επικοινωνίας:

i. **Από τον φιλελεύθερο κανόνα στη «μετα-δημοκρατία»:** Από τον ελεγκτικό ρόλο των ΜΜΕ και την αξίωση αντικειμενικότητας, περνάμε σε μια εποχή όπου η πολιτική και η επικοινωνία διευρύνονται μεν, αλλά συχνά μέσα από εξωπολιτικές και αντισυστημικές διαδρομές.

ii. **Από την αυτονομία στην ετερονομία των κομμάτων:** Η μεταβολή των οργανωτικών δομών, του πολιτικού προσωπικού και της πολιτικής ατζέντας αποκαλύπτει τη σταδιακή επικυριαρχία της επικοινωνίας στο εσωτερικό της κομματικής πολιτικής.
iii. **Από τη συγκεντρωτική δημοσιότητα στο υβριδικό ψηφιακό περιβάλλον:** Η δημοσιότητα μετασχηματίζεται σε βάθος και μεταβαίνει από μια κατάσταση συγκεντρωτική και ελεγχόμενη σε έναν αποκεντρωμένο υβριδισμό που ορίζεται από νέες απειλές. Από τον αρχικό ενθουσιασμό για τη δημοκρατική απελευθέρωση και τον συμμετοχικό έλεγχο, στη σκοτεινή πλευρά της παραπληροφόρησης, της πολιτικής μονομέρειας και της ιδεολογικής πόλωσης.
iv. **Από τον πολιτικό Τύπο στην πολιτικοποίηση του ψηφιακού περιβάλλοντος:** Από την κυριαρχία του πολιτικού Τύπου, στην πολιτικοποίηση της ιδιωτικής τηλεόρασης και από εκεί στην ψηφιακή επικράτεια των «κοινωνικών γνωμών». Μια διαδικασία που ενδυναμώνει τις σχέσεις πολιτικής και ΜΜΕ, την ίδια στιγμή που θέτει όρια στην επιρροή τους.

Αυτοί οι τέσσερις άξονες οργανώνουν τη δομή του βιβλίου, με στόχο να κατανοήσουμε όχι μόνο πώς διαμορφώθηκε το παρόν, αλλά και ποιες δυνατότητες –ή απειλές– διαγράφονται στον ορίζοντα της δημοκρατίας.

Δύο ερωτήματα

Το βιβλίο συζητά δύο ερωτήματα και επιχειρεί να δείξει, στο θεωρητικό και ερευνητικό βάθος του διεθνούς χώρου και στο ιστορικό βάθος του ελληνικού χώρου, τη σταθερή διαπραγμάτευση στη συνύφανση των δύο πεδίων της πολιτικής και της επικοινωνίας με προβλήματα που σήμερα φαίνονται νέα ενώ δεν είναι.

1ο ερώτημα: Σχέσεις πολιτικής και επικοινωνίας και το αποτύπωμα στη δημοκρατία

Το πρώτο ερώτημα στην καρδιά του βιβλίου αφορά τη θεμελιώδη σχέση μεταξύ πολιτικής και επικοινωνίας, και κυρίως το αποτύπωμα αυτής της σχέσης στη λειτουργία και την ποιότητα της δημοκρατίας. Πώς μεταβάλλονται οι δημοκρατικοί θεσμοί υπό το βάρος των αλλαγών στο τοπίο της πληροφόρησης; Ποιες είναι οι συνέπειες της διεύρυνσης των επικοινωνιακών πρακτικών και της μετάλλαξης των μέσων μαζικής ενημέρωσης στο πολιτικό πεδίο;

Πώς μπορεί η επικοινωνία να λειτουργεί ως δύναμη χειραφέτησης –όχημα ελέγχου της εξουσίας και ενίσχυσης της συμμετοχής– και ταυτόχρονα ως μηχανισμός χειραγώγησης και εργαλείο της εξουσίας για την αποδυνάμωση του δημοκρατικού ελέγχου;

Τελικά, πότε η σχέση ΜΜΕ και πολιτικής είναι ωφέλιμη και πότε επιβλαβής για τη δημοκρατία;

Αυτό είναι το θεμελιώδες ερώτημα στο οποίο το βιβλίο επιχειρεί να απαντήσει, εξετάζοντας τόσο τη θεωρητική συγκρότηση της πολιτικής επικοινωνίας όσο και τις ιστορικές μορφές που λαμβάνει αυτή η σχέση στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης.

Στο Α΄ Μέρος του βιβλίου, το ερώτημα διερευνάται εννοιολογικά, μέσα από τρεις βασικούς άξονες μετασχηματισμού: τη διαμεσολάβηση και τη μετατόπιση από τη «μεσοποίηση» στον υβριδισμό, την αλληλεξάρτηση και το πέρασμα από τη συμβιωτική συνύπαρξη στον πολιτικό και μετά τον ψηφιακό παραλληλισμό, την επιρροή και τη μεταστροφή από την κλασική έννοια της προπαγάνδας στη σύγχρονη έννοια της διαμόρφωσης πολιτικής ατζέντας. Στο Β΄ Μέρος, εξετάζονται οι παραπάνω άξονες μέσα από την εμπειρία της Γ΄ Ελληνικής Δημοκρατίας, εστιάζοντας στους ιστορικούς μετασχηματισμούς της σχέσης πολιτικής και ΜΜΕ.

Και στα δύο Μέρη, η μελέτη αποσκοπεί στο να αναδείξει πώς μεταλλάσσεται η σχέση αυτή, τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά, και τι επιπτώσεις έχει στην ίδια τη λειτουργία της δημοκρατίας. Σε σχέση με το ερώτημα αυτό θα συζητήσουμε και ένα παράδοξο, το οποίο είναι το εξής: παρότι το πεδίο της πολιτικής επικοινωνίας διευρύνεται σταθερά –λόγω του πολλαπλασιασμού και κατακερματισμού των Μέσων, των τρόπων συμμετοχής και των καναλιών έκφρασης– η αξιοπιστία του συχνά αμφισβητείται και η πολιτική παρουσιάζει σημάδια κρίσης χωρίς αυτό να συνιστά εμβάθυνση της δημοκρατίας. Το βιβλίο προσπαθεί να κατανοήσει αυτήν ακριβώς τη διπλή κίνηση: τη ριζική διεύρυνση της πολιτικής και επικοινωνιακής σφαίρας και ταυτόχρονα την κρίση νομιμοποίησης και εμπιστοσύνης που συνοδεύει αυτόν τον μετασχηματισμό.

Η μεταβολή της πολιτικής ταυτότητας

Η πολιτική δεν περιορίζεται πλέον στη συμμετοχή μέσω κομμάτων ή συνδικάτων, αλλά εκτείνεται σε ένα δυναμικό πεδίο παρέμβασης, αντιπαράθεσης και εξουσίας, μέσα σε πολυεπίπεδες δομές διακυβέρνησης. Η πολιτική ταυτότητα, όπως την κατανοούσαμε τις προηγούμενες δεκαετίες –συνδεδεμένη με σταθερές μορφές συλλογικής στράτευσης– δεν συγκροτείται πλέον με τον ίδιο τρόπο. Ο Inglehart (1977) έδειξε πως μια ολόκληρη γενιά που μεγάλωσε σε συνθήκες οικονομικής ευημερίας μετατοπίστηκε από την έμφαση στην υλική ασφάλεια προς διακυβεύματα που αφορούν την ποιότητα ζωής, εγκαινιάζοντας μια εποχή «μεταϋλιστικών» προσανατολισμών. Η μεταβολή των διαδικασιών ταυτότητας, στο παραπάνω πλαίσιο, συνοδεύτηκε από τη διάρρηξη των παλιών μορφών πολιτικής και κοινωνικής ένταξης και συμμετοχής. Παρ' όλα αυτά, η μετατόπιση αυτή συνοδεύτηκε από αύξηση του ενδιαφέροντος για την πολιτική και τις δυνατότητες συμμετοχής στις διαδικασίες λήψης αποφάσεων, ειδικά ανάμεσα σε νεότερες ηλικιακές ομάδες που συγκροτούν ευέλικτες, μεταβαλλόμενες και υβριδικές ταυτότητες, τις οποίες διαμορφώνουν και εκφράζουν μέσα σε ένα ψηφιακά διαμεσολαβημένο περιβάλλον.

Αντίστοιχα, η επικοινωνία έχει μετατοπιστεί από την παρακολούθηση ενός δελτίου ειδήσεων ή την ανάγνωση μιας εφημερίδας σε μια συνεχή ροή πληροφορίας, ει-

δήσεων και απόψεων, μέσω κινητών συσκευών, πλατφορμών και κοινωνικών δικτύων, ενώ παράλληλα καταγράφεται και η παρακμή του μαζικού, απρόσωπου ακροατηρίου που χαρακτήριζε τις παραδοσιακές μορφές επικοινωνίας (Zaller, 1992· Mutz, 1998). Η έννοια της μεσοποίησης (mediatization) –για πολλούς ερευνητές μια «μετα-διαδικασία» που τέμνει την παγκοσμιοποίηση και την εξατομίκευση– περιγράφει την επέκταση της επιρροής των ΜΜΕ σε όλες τις σφαίρες της κοινωνικής ζωής (Hjarvard, 2013· Kriesi et al., 2013). Ο ψηφιακός μετασχηματισμός έχει επηρεάσει ριζικά το πώς εργαζόμαστε, επικοινωνούμε, διαβάζουμε και συμμετέχουμε στην πολιτική διαδικασία.

Η πολιτική συμμετοχή και η ιδεολογική ταυτότητα δεν εκφράζονται πλέον μόνο μέσω παραδοσιακών μορφών δράσης (όπως η ψήφος ή η συμμετοχή σε διαδηλώσεις), αλλά και μέσα από νέες μορφές, όπως η εκφραστική συμμετοχή στα μέσα κοινωνικής δικτύωσης, η υπογραφή διαδικτυακών ψηφισμάτων ή η ενεργή συμμετοχή σε ψηφιακές κοινότητες. Μπορώ να διαμαρτυρηθώ απλά με το πάτημα ενός κουμπιού για να σώσω μια φάλαινα στην Ανταρκτική και να είμαι βίγκαν, ενώ μπορεί την ίδια στιγμή να μην ψηφίζω, να γυρνώ την πλάτη στα κόμματα, να είμαι δύσπιστος/η απέναντι στους πολιτικούς θεσμούς και να έχω ξενοφοβικά αισθήματα. Μπορώ να βρίσκομαι στον ιδιωτικό μου χώρο και, μέσα από το Web 2.0, να εργάζομαι, να ενημερώνομαι, να διαδηλώνω, να διαμαρτύρομαι, να καταναλώνω, να ερωτεύομαι ή να εκφράζω πολιτικές απόψεις – χωρίς, ταυτόχρονα, να εμπιστεύομαι τους πολιτικούς θεσμούς, να συμμετέχω σε εκλογές ή να αναγνωρίζω την αξία της δημόσιας πολιτικής έκφρασης. Οι αντιπαραθέσεις δεν διεξάγονται πλέον αποκλειστικά στη γραμμική ροή της τηλεόρασης ή του έντυπου Τύπου, αλλά στα κοινωνικά δίκτυα, όπου η διαδραστικότητα και η ανάδραση επιτρέπουν αμεσότερη εμπλοκή των πολιτών. Ένα απλό «ποστάρισμα» στο Facebook μπορεί πλέον να λογίζεται ως μορφή πολιτικής συμμετοχής, διεύρυνσης του δημόσιου ενδιαφέροντος και δημοκρατικής ενεργοποίησης. Ενώ η γενιά της μαζικής τηλεοπτικής ενημέρωσης συνδέθηκε με τον πολιτικό κυνισμό και την αποξένωση (το φαινόμενο της «μιντιακής δυσανεξίας»· Newton 1999), σήμερα η επικοινωνία λειτουργεί εξατομικευμένα, διασχίζοντας πολλαπλά κανάλια και απευθυνόμενη σε στοχευμένα κοινά. Η διαδραστική της μορφή προβάλλει ως προϋπόθεση αυθεντικότητας και αξιοπιστίας.

Με την έννοια αυτή, η πολιτικοποίηση θεμάτων γίνεται με ταχύτερους ρυθμούς και, πολλές φορές, «κάτω από το ραντάρ» της παραδοσιακής πολιτικής. Θέματα που ανήκαν στην ιδιωτική σφαίρα ή δεν αναγνωρίζονταν ως προβλήματα, μετατρέπονται σε αντικείμενα δημόσιας διαβούλευσης. Ας σκεφτούμε την ανάδειξη της γυναικοκτονίας, του κινήματος #MeToo, της ενδοοικογενειακής βίας, των δικαιωμάτων της LGBTQ+ κοινότητας, του body shaming και του bullying: ζητήματα που κάποτε έμεναν στο περιθώριο, πλέον προβάλλονται ισότιμα στη δημόσια σφαίρα, δίπλα σε «κλασικά» πολιτικά ζητήματα, όπως η εξωτερική πολιτική ή η οικονομία. Πλέον, συζητάμε πολιτικά σε χώρους που μέχρι πρότινος θεωρούνταν μη πολιτικοί, για θέματα που άλλοτε δεν θεωρούνταν πολιτικά. Η πολιτική επικοινωνία δεν περιορίζεται στον ανταγωνισμό για την

εξουσία, αλλά επεκτείνεται ως εργαλείο διαβούλευσης και συμμετοχής – ως διεύρυνση του ίδιου του ορισμού της πολιτικής. Η προβληματοποίηση της ιδιωτικής ζωής και η είσοδος ζητημάτων «χαμηλής πολιτικής» στο κέντρο της δημόσιας ατζέντας, επιβεβαιώνουν τη δυναμική της πολιτικής επικοινωνίας ως πεδίου επανακαθορισμού του δημόσιου και του πολιτικού.

Η διεύρυνση της πολιτικής επικοινωνίας –με νέους τόπους, νέα Μέσα και νέες μορφές συμμετοχής– δεν ταυτίζεται αναγκαστικά με τη διεύρυνση της δημοκρατίας. Εδώ ακριβώς εδράζεται το παράδοξο της εποχής μας: η ταυτόχρονη εξάπλωση των πολιτικών και επικοινωνιακών τόπων συνοδεύεται όχι από μια αντίστοιχη εμβάθυνση της δημοκρατικής πράξης, αλλά συχνά από τη συρρίκνωσή της. Ένα από τα βασικά ερωτήματα που διατρέχει αυτό το βιβλίο είναι λοιπόν: Τι συνεπάγεται η διεύρυνση της πολιτικής και της επικοινωνίας για τη δημοκρατία; Η πολλαπλασιαζόμενη πολιτικοποίηση και η εκτεταμένη πληροφοριόσφαιρα οδηγούν σε βαθύτερη δημοκρατική συμμετοχή ή, αντιθέτως, προκαλούν φαινόμενα που υπονομεύουν τη δημοκρατική συνοχή;

Ο πολλαπλασιασμός των μέσων πολιτικοποίησης, κινητοποίησης και επικοινωνίας δεν οδηγεί αναγκαστικά σε ενίσχυση της πολιτικής συμμετοχής ή της εμπιστοσύνης στους θεσμούς. Το αντίθετο: η θετική διεύρυνση, πολλές φορές, αντιρροπίζεται από την άρνησή της. Οι «αρνητές» της πολιτικής και της επικοινωνίας –είτε πρόκειται για κυνικούς, είτε για συνειδητά αποστασιοποιημένους, είτε για χρήστες που υιοθετούν ρητορικές συνωμοσίας– αναδεικνύουν τις σκοτεινές όψεις της πολιτικής επικοινωνίας: αποχή, κυνισμός, αποξένωση, παραπληροφόρηση, fake news, αντιεπιστημονικός λόγος, ανορθολογισμός, ρητορική μίσους. Αυτό το παράδοξο θα διατρέξει ολόκληρο το βιβλίο, εξεταζόμενο τόσο θεωρητικά όσο και εμπειρικά.

Το παράδοξο της πολιτικής και επικοινωνιακής διεύρυνσης: Επιστροφή ή διεστραμμένη επανεμφάνιση της πολιτικής;

Η πλήθυνση και ο κατακερματισμός του κοινωνικού και πολιτικού πεδίου είναι από τα χαρακτηριστικά γνωρίσματα των ύστερων δυτικών κοινωνιών. Αυτή η διεύρυνση, όμως, δεν είναι ουδέτερη ούτε γραμμικά θετική· συνοδεύεται από αντιφάσεις, κόστος και παράδοξα. Ο Nida-Rümelin (2009: 12) μιλά για την ταυτόχρονη διεύρυνση και διαστροφή της πολιτικής: το πολιτικό επιστρέφει, αλλά διεστραμμένο – μέσω εξωθεσμικών παρεμβάσεων, όπως η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας ή η άνοδος του ακραίου ισλαμισμού. Στην ελληνική και ευρωπαϊκή εμπειρία, βλέπουμε επίσης ότι η διευρυμένη πολιτικοποίηση συχνά παράγει νέες μορφές πόλωσης, που ξεπερνούν τις παραδοσιακές διαχωριστικές γραμμές Δεξιάς - Αριστεράς ή εθνικού - διεθνιστικού λόγου. Η πολιτική πόλωση μετατοπίζεται σταδιακά από το επίπεδο των ιδεολογικών διαφορών και των προγραμματικών αντιπαραθέσεων προς ένα συναισθηματικά φορτισμένο και ταυτοτικό πεδίο, όπου κυριαρχεί ο διχοτομικός διαχωρισμός «εμείς» και «οι άλλοι». Η πολιτική αντιπαράθεση χάνει τον χαρακτήρα της ορθολογικής επιχειρηματολογίας και προσλαμβάνει χαρακτηριστικά ενός ιδιότυπου πολιτικού «φυλετισμού», στον οποίο το πο-

λιτικό δεν εκφέρεται μέσω αξιακών ή θεσμικών προτάσεων, αλλά μέσω συναισθημάτων θυμού, φόβου και αποκλεισμού με όρους στιγματισμού (ηθικού, πολιτικού) του άλλου. Η νέα μορφή της πόλωσης είναι συναισθηματική (affective polarization), όπως την προσδιορίζουν οι McCoy, Rahman & Somer (2018): όχι απλώς διαφωνία με τον πολιτικό αντίπαλο, αλλά έλλειψη ανοχής στην ύπαρξή του. Η αντιπαράθεση δεν οργανώνεται γύρω από την πειθώ, αλλά γύρω από την απόρριψη – όχι του επιχειρήματος, αλλά της ταυτότητας του «άλλου». Η πολιτική λειτουργεί πλέον περισσότερο ως χώρος ταύτισης παρά αναστοχασμού: ο θυμός, ο φόβος, η απογοήτευση και η ηθική αγανάκτηση αποκτούν τον χαρακτήρα πολιτικών συναισθημάτων και παράγουν συσπειρώσεις με ισχυρή, αλλά ρηχή πολιτική συνοχή.

Αυτή η επανεμφάνιση του πολιτικού συμβαίνει εντός ενός πλαισίου χαμηλής θεσμικής εμπιστοσύνης: προς τα κόμματα, τους θεσμούς και τα ΜΜΕ. Γιατί να επενδύσει κανείς στον δύσκολο δρόμο της πολιτικής συγκρότησης, της διαμεσολάβησης, της συμμαχίας, όταν μπορεί να συμμετέχει με ένα «κλικ» σε έναν δημόσιο διάλογο που υποκαθιστά την πολιτική με την εντύπωση της πολιτικής;

Ο Stuart Hall (2002) διατυπώνει μια ριζοσπαστική διάγνωση της σύγχρονης φιλελεύθερης δημοκρατίας: η κυρίαρχη τάση της δεν είναι η εμβάθυνση της δημοκρατικής συμμετοχής, αλλά η *ρήχυνσή* της – η εξασθένιση του φιλελεύθερου δημοκρατικού πλαισίου (hollowing out of liberal democracy). Σε μια εποχή ιδεολογικής αποδιάρθρωσης, όπου οι μεγάλες αφηγήσεις έχουν υποχωρήσει, ο λαϊκισμός, η αγορά και διάφορες μορφές εθνικισμού αναλαμβάνουν ρόλο εναλλακτικών σχηματισμών άρθρωσης του πολιτικού. Η τεχνολογική πολυπλοκότητα, η αυξανόμενη εξειδίκευση της εργασίας και ο κατακερματισμός της διακυβέρνησης δεν οδηγούν απλώς στη διεύρυνση των πολιτικών θεσμών, αλλά και στην αποσύνθεση των παραδοσιακών σημείων συνάρθρωσης – δηλαδή εκείνων των πολιτικών και κοινωνικών μηχανισμών που ενοποιούσαν ετερογενή συμφέροντα σε συλλογικά πολιτικά υποκείμενα. Σε αυτό το κενό, ο λαϊκισμός αναδεικνύεται σε ιδιαίτερα ελκυστικό σχήμα, επειδή ταυτόχρονα μιμείται και αντικαθιστά τη δημοκρατική μορφή που υποτίθεται ότι ενσαρκώνει. Ο «λαός» και το «λαϊκό» λειτουργούν ως ρητορικά δίδυμα τόσο στενά, ώστε η υποκατάσταση της δημοκρατικής άρθρωσης από τη λαϊκιστική χειραγώγηση δύσκολα καθίσταται αντιληπτή. Παράλληλα, η *αγοραία ελευθερία* συμπυκνώνει μετωνυμικά κάθε άλλη μορφή ελευθερίας: ατομική, πολιτική, κοινωνική. Όπως υπογραμμίζει ο Hall, γιατί να εμπλακεί κανείς στη χρονοβόρα και απαιτητική διαδικασία πολιτικής οργάνωσης, συγκρότησης συλλογικών ταυτοτήτων και διεκδίκησης εκπροσώπησης, όταν μπορεί άμεσα –ως καταναλωτής, όχι ως πολίτης– να «συμμετέχει» μέσω της κατανάλωσης, ή ακόμα και με ένα απλό «κλικ»;

Καθώς τα κόμματα απολιθώνονται ή καταρρέουν ως σημεία διαμεσολάβησης και οι πολίτες αποξενώνονται από την πολιτική, και κυρίως από τους θεσμούς της, τα νέα μέσα επικοινωνίας εμφανίζονται ως αντίβαρο στο έλλειμμα ενημερωτικού πλουραλισμού. Πράγματι, άλλαξαν τους όρους του παιχνιδιού: ταχύτητα διάδοσης, εξισωτική παραγωγή περιεχομένου, αδιαμεσολάβητοι πομποί πληροφορίας, νέα ορατότητα θε-

μάτων και προσώπων, ευκολία συμμετοχής. Όμως, μαζί με αυτές τις εξελίξεις, ήρθε και η σκοτεινή τους όψη: η παραπληροφόρηση και τα fake news, η κατάρρευση της συναίνεσης, η συνωμοσιολογία, ο ψηφιακός φανατισμός και κατακερματισμός, η έλλειψη εμπιστοσύνης στους θεσμικούς πομπούς πληροφόρησης. Είναι αναγκαίο να εξετάσουμε τις επιπτώσεις που έχουν στους πολίτες οι ολοένα και πιο επαγγελματοποιημένες μορφές δημόσιας επικοινωνίας (Blumler & Kavanagh, 1999), οι οποίες χαρακτηρίζονται από διαχειριζόμενα μηνύματα, στοχευμένα ακροατήρια, πλήθος διαύλων διανομής και νέες τεχνολογίες δημιουργίας μηνυμάτων όπως και τις κατασκευασμένες και σκηνοθετημένες πτυχές της πολιτικής (Stier et al., 2020· Papathanassopoulos & Giannouli, 2025). Ο Pariser (2011: 82) μιλά για τις «φυσαλίδες φίλτρων» (filter bubbles) οι οποίες δημιουργούνται από αλγόριθμους που καθορίζουν τι βλέπουμε και τι δεν βλέπουμε, μεταμορφώνοντας αθόρυβα την ίδια την εμπειρία του κόσμου, ενώ η πολιτική δημοσιογραφία (Van Aelst et. al., 2014) γίνεται πιο επιφανειακή, πιο εντυπωσιοθηρική, λιγότερο διερευνητική και πιο γραφειοκρατική, περισσότερο σκηνοθετημένη, προσαρμοσμένη στα timelines, στα trends, στις πλατφόρμες. Οι νεότερες γενιές αποφεύγουν την κατανάλωση ειδήσεων (news avoidance) (Skovsgaard & Andersen, 2020), ενώ παρουσιάζουν περιορισμένη γνώση των δημόσιων υποθέσεων (Delli Carpini & Keeter, 1997) (για μια πλήρη παρουσίαση των παραπάνω βλ. Κεφάλαιο 3 και ειδικά για την ψηφιακή δημοκρατία).

Κι έτσι προκύπτει το τελικό παράδοξο: Όσο πιο καθοριστικός γίνεται ο ρόλος των ΜΜΕ στη διακυβέρνηση τόσο λιγότερο αξιόπιστα και επιδραστικά φαντάζουν στα μάτια των πολιτών. Όσο περισσότερο διευρύνεται η επικοινωνία τόσο επιστρέφει μέσα από διεστραμμένες όψεις της και το ίδιο ισχύει και για την πολιτική. Αυτές οι διαπιστώσεις ενισχύουν την κεντρική υπόθεση του βιβλίου: *Η πολιτική και η επικοινωνία διευρύνονται, αλλά η δημοκρατία δεν ακολουθεί πάντοτε.* Η σχέση δεν είναι αιτιακή ούτε γραμμική· είναι δυναμική, συγκρουσιακή και συχνά αντιφατική.

Στην ίδια κατεύθυνση κινείται και η ιστορική προσέγγιση. Αν παρακολουθήσουμε ιστορικά την ελληνική περίπτωση, διαπιστώνουμε ότι η σχέση μεταξύ πολιτικοποίησης, επικοινωνίας και δημοκρατίας δεν είναι γραμμική:

- Τη δεκαετία του 1980, σε ένα περιβάλλον περιορισμένων μέσων ενημέρωσης (λίγες εφημερίδες, δημόσια τηλεόραση), η πολιτικοποίηση ήταν έντονη, η εμπιστοσύνη υψηλή και η πολιτική επάρκεια λειτουργούσε ως δημοκρατική δικλείδα. Παρά το στενό περιβάλλον πληροφόρησης, η δημοκρατία δεν φάνηκε να ασφυκτιά. Όμως ήδη τότε, ο κιτρινισμός της ενημέρωσης (όπως στην περίπτωση του αυριανισμού) έδειχνε τα πρώτα του απειλητικά σημάδια.
- Κατά τις δεκαετίες του 1990 και του 2000, ο πολλαπλασιασμός των Μέσων, η κυριαρχία της ιδιωτικής τηλεόρασης και η άνθηση του περιοδικού Τύπου συνοδεύτηκαν από σύγκλιση των κομμάτων στα μείζονα πολιτικά διακυβεύματα. Η ποσοτική αύξηση της πληροφορίας δεν οδήγησε σε ποιοτική αναβάθμιση της δημοκρα-

τίας. Τουναντίον, η επιρροή εξωθεσμικών συμφερόντων και οι καταγγελίες για πολιτικό έλεγχο των Μέσων πλήγωσαν βαθιά τη θεσμική αξιοπιστία.

- Την περίοδο της δημοσιονομικής κρίσης, σημειώνεται μια δυναμική επανενεργοποίηση των κινηματικών και πολιτικών αντανακλαστικών της ελληνικής κοινωνίας. Η πολιτικοποίηση μετατοπίζεται: από τις θεματικές της ποιότητας ζωής, επιστρέφει στα ζητήματα «υψηλής πολιτικής» – η κρίση δημοσιογραφικού χρέους, το προσφυγικό/μεταναστευτικό ζήτημα, το δημοψήφισμα του 2015, η ανάδυση νέων πολιτικών δυνάμεων, η αναβίωση ιδεολογικών και ταξικών διαιρέσεων. Η περίοδος αυτή συνοδεύεται από έντονη πολιτική και κοινωνική πόλωση και, παρά την επαναπολιτικοποίηση της δημόσιας σφαίρας, καταγράφεται εξασθένηση δεικτών δημοκρατικής ποιότητας (θεσμική εμπιστοσύνη, συμμετοχή, πολιτική *ανεκτικότητα*).

2ο ερώτημα: Αυτονομία ή ετερονομία της πολιτικής; Πώς μετασχηματίζονται τα όρια της πολιτικής

΄Εχοντας, λοιπόν, συζητήσει τη συνύφανση των σχέσεων μεταξύ πολιτικής και ΜΜΕ, το ερώτημα είναι αν αυτή η σχέση αλληλεξάρτησης απειλεί την αυτονομία της πολιτικής και αν οδηγεί στη συρρίκνωση της δημοκρατίας. Χάνει η πολιτική τα πρωτεία της έναντι της επικοινωνίας όσο διευρύνεται και ανοίγει τα φτερά της σε νέα πολιτικά υποκείμενα, σε νέες πολιτικές θεματικές, σε νέες προβληματικοποιήσεις, σε νέους παρεμβατικούς παίκτες; Εξαρτάται, με άλλα λόγια, περισσότερο από την επικοινωνία και τα ΜΜΕ για να ενισχύσει τη θέση της μέσα στο πολυσύνθετο περιβάλλον και τις νέες προκλήσεις; Εφόσον η πολιτική και η επικοινωνία συνυφαίνονται, ποιος υποχωρεί μπροστά στον άλλο; Διανοίγονται δύο προβληματικές ως προς το ερώτημα των περιθωρίων της αυτονομίας του πολιτικού πεδίου. Η πρώτη έγκειται στην περιχαράκωση του πολιτικού στην ανταγωνιστική του διάσταση και η δεύτερη στη δυνατότητα οικειοποίησης πόρων, από τον έτερο πόλο της πολιτικής δημοσιότητας, τα ΜΜΕ, στο πλαίσιο της ισχυρής αλληλεξάρτησης με αυτά. Η πολιτική και η επικοινωνία συνυφαίνονται και συνυπάρχουν στο πεδίο της πολιτικής δημοσιότητας. Μέσα από αυτό το παιχνίδι ανταγωνιστικής συμβίωσης και κυριαρχίας, τα μεν κόμματα διασφαλίζουν ορατότητα αλλά και νομιμοποίηση, ενώ τα ΜΜΕ διασφαλίζουν την οικονομική αλλά και συμβολική τους ύπαρξη ως συν-διαμορφωτές των δημόσιων προβλημάτων και του ευρύτερου πολιτικού παιχνιδιού. Δύο είναι τα ζητήματα εδώ.

Το πρώτο αφορά το ζήτημα της αυτονομίας/ετερονομίας του πολιτικού πεδίου. Πρόκειται για ένα κεντρικό στην πολιτική επιστήμη ζήτημα, το οποίο γίνεται ακόμα κρισιμότερο στον βαθμό που τείνουν, στον δημόσιο και επιστημονικό διάλογο, να κυριαρχούν επιχειρήματα περί της υπαγωγής του πολιτικού στο επικοινωνιακό και της συνεπαγόμενης ανάδυσης μιας «μιντιοκρατικής δημοκρατίας». Ανοίγει εδώ ένα παράθυρο

στη συζήτηση περί της «κρίσης των πολιτικών κομμάτων» ή της «κρίσης αντιπροσώπευσης» κυρίως υπό το πρίσμα της υποκατάστασης της πολιτικής από διαχειριστικές και επικοινωνιακές πρακτικές κατά την άσκηση ή τη διεκδίκηση της πολιτικής εξουσίας. Η υποκατάσταση της πολιτικής από διαχειριστικές τεχνικές και επικοινωνιακές στρατηγικές κατά την άσκηση ή τη διεκδίκηση της εξουσίας εντείνει την αγωνία για το αν το πολιτικό διατηρεί τα θεσμικά και συμβολικά του όρια ή ετεροκαθορίζεται από το επικοινωνιακό περιβάλλον.

Η αυτονομία/ετερονομία είναι δύο από τα καταστατικά στοιχεία του πολιτικού ανταγωνισμού. Ο Gaxie σημειώνει σχετικά με αυτό ότι «ο πολιτικός ανταγωνισμός είναι ταυτόχρονα ανοιχτός και κλειστός, αυτόνομος και ετερόνομος. Η αμφισημία της πολιτικής δράσης αποτελεί τη συνέπεια της αναγκαιότητάς της να απευθύνεται συχνά διαδοχικά, αλλά μερικές φορές ταυτόχρονα, σε δύο ακροατήρια πολύ διαφορετικά: στο περιορισμένο κοινό των ανταγωνιστών συνεταίρων και των διευθυνουσών ομάδων και στο διευρυμένο κοινό των "μέσων πολιτών" (profanes)» (Gaxie, 2003: 26). Σε αυτό το πλαίσιο το πολιτικό πεδίο αυτονομείται, όταν «τα πολιτικά προϊόντα παράγονται σχεσιακά σε αντίθεση και σε αντιπαράθεση με τους πολιτικούς αντιπάλους». Πρέπει επομένως να προσεγγίσουμε τον κλειστό χαρακτήρα του πολιτικού ανταγωνισμού ως μια συνθήκη είτε διαμόρφωσης των πολιτικών διακυβευμάτων σε σχέση με τους αντιπάλους είτε ιδιοποίησης των πόρων που προέρχονται από το εξωτερικό περιβάλλον χωρίς να αίρεται, απαραίτητα, η αυτονομία του πεδίου. Η δεύτερη καταστατική συνθήκη του πολιτικού ανταγωνισμού είναι η ετερονομία του. Ο πολιτικός ανταγωνισμός είναι παράλληλα ετερόνομος στον βαθμό που η «αντίληψη για τα πολιτικά προϊόντα από τα ακροατήρια στα οποία προορίζονται εξαρτάται, εν μέρει, από την παρουσίασή τους από τους δημοσιογράφους και τους άλλους σχολιαστές» (Gaxie, 2003: 22). Ενώ και ο P. Bourdieu, ο οποίος προσδιορίζει το πολιτικό πεδίο ως έναν μικρόκοσμο μέσα στον κοινωνικό μακρόκοσμο, αποδίδοντάς του με αυτόν τρόπο την αυτονομία του, την κατοχή, δηλαδή, μιας δικής του λογικής, αναγνωρίζει ότι τις τελευταίες δεκαετίες έχει παραχθεί μια συνθήκη ετερονομίας στο πολιτικό πεδίο, αφού εκείνοι που μέχρι πρότινος αποτελούσαν τους θεατές του πολιτικού πεδίου, έγιναν, σήμερα, οι ίδιοι δρώντες μέσα σε αυτό: «Αν θα περιγράφαμε το πολιτικό πεδίο σήμερα, θα έπρεπε να εντάξουμε σε αυτό αυτές τις κατηγορίες δρώντων [δημοσιογράφους και δημοσκόπους] για τον απλό λόγο ότι παράγουν αποτελέσματα» (Bourdieu, 2000: 55-81).

Με αυτή την έννοια, αντιλαμβανόμαστε τα μέσα ενημέρωσης ως παρόντα και επιδρώντα στην πολιτική δράση. Στην προβληματική αυτή τα ΜΜΕ δεν έρχονται να επικαθορίσουν ή να αποικίσουν το πολιτικό πεδίο, αλλά αποτελούν μέρος του πολιτικού πεδίου. Αποτελούν, λοιπόν, στόχους των πολιτικών κινητοποιήσεων, παράγοντες εκτίμησης της αποτελεσματικότητας των κινητοποιήσεων αυτών, ενώ ταυτόχρονα συγκροτούν *πόρους*, τροφοδοτούν, με άλλα λόγια, την πολιτική δράση, ενισχύοντας τις κινητοποιήσεις των πολιτικών ομάδων. Μένει ανοιχτό το ερώτημα κατά πόσον αυτή η συνθήκη ετερονομίας του πολιτικού πεδίου αίρει την αυτονομία του.

Τίθεται, λοιπόν, το ζήτημα της αυτονομίας του πολιτικού πεδίου απέναντι στην εισβολή των ΜΜΕ στον δημόσιο χώρο και του μιντιακού πεδίου απέναντι στις παρεμβατικές πολιτικές της εξουσίας με στόχο τον έλεγχο της δυναμικής τους. Στο παραπάνω πλαίσιο διατυπώνουμε το ερώτημα σχετικά με τη διερεύνηση των όρων της συμβιωτικής αυτής σχέσης, αν, δηλαδή, αυτή συνεπάγεται την υπαγωγή του ενός πεδίου στους κανόνες του άλλου και ποια είναι τα αμοιβαία περιθώρια διατήρησης της αυτονομίας των δύο πεδίων στο πλαίσιο της αλληλεξάρτησής τους. Στην προοπτική αυτή, διερωτόμαστε αν το πολιτικό πεδίο, υπό τη συνεχή πίεση από την ορατότητα και την ατζέντα των Μέσων, χάνει τη δυνατότητά του να αυτοκαθορίζεται, αναθέτοντας σε εξωπολιτικούς δρώντες μέρη της λειτουργίας του, εάν δηλαδή η ολοένα μεγαλύτερη πρόσδεση των πολιτικών κομμάτων στην επικοινωνία συνεπάγεται τη σταδιακή απώλεια μέρους της αυτονομίας τους. Αυτό άλλωστε είναι και το ερώτημα που συνοδεύει τα τελευταία χρόνια την πολυσυζητημένη κρίση αντιπροσώπευσης ή άλλες έννοιες όπως η μεταπολιτική όπου περιγράφεται η επίδραση άλλων πεδίων στο πολιτικό.

Η συνθήκη της ετερονομίας του πολιτικού ανταγωνισμού, της εναπόθεσης, δηλαδή, στο μιντιακό πεδίο της πειθούς και της πολιτικής επιχειρηματολογίας, σε συνδυασμό με την αυξανόμενη ισχύ των ΜΜΕ στον δημόσιο χώρο οδήγησε πολλούς μελετητές να αποδώσουν στη σχέση αυτή αλληλεξάρτησης τον κεντρικό ρόλο στα ΜΜΕ. Στην κατεύθυνση αυτή, το πολιτικό πεδίο χάνει τη δυνατότητα να αυτοκαθορίζεται, να θέτει τους νόμους του, να διατηρεί δηλαδή την αρχή ρύθμισης της λειτουργίας του (Bourdieu, 200: 52). Τη στιγμή που η πολιτική διευρύνεται φαίνεται να χάνει την αυτονομία της, αφού παραχωρεί στο πεδίο της επικοινωνίας το προνόμιο της διαβούλευσης, της πολιτικοποίησης, της κινητοποίησης. Ακόμα δε περισσότερο οι πολλαπλές κρίσεις και το αναδυόμενο περιβάλλον των πολλαπλών ριψοκινδυνεύσεων καθιστούν τους πολιτικούς παίκτες ευάλωτους. Οι απόπειρες ελέγχου του πεδίου των ΜΜΕ και ευρύτερα της επικοινωνίας από την πλευρά της πολιτικής είναι πολλές: θεσμικές απόπειρες ρύθμισης του πεδίου, οικονομικές, άμεσες και έμμεσες επιχορηγήσεις, απόπειρες πολιτικής οικειοποίησης των δημοσιογράφων, ένταξή τους στα ψηφοδέλτια ή ακόμα σε pay rolls των υπουργείων, αλλά και η προϊούσα επαγγελματοποίηση του πολιτικού πεδίου (με την ολοένα και μεγαλύτερη ένταξη συμβούλων πολιτικής στα πολιτικά κόμματα και την ένταξη δημοσιογράφων στα ψηφοδέλτια) συνιστούν μέσα προσάρτησης των δημοσιογράφων αλλά και οικειοποίησης των επικοινωνιακών εργαλείων.

Το δεύτερο ζήτημα είναι η αυτονομία του δημοσιογραφικού πεδίου και ειδικότερα κατά πόσο οι δημοσιογράφοι ασκούν τον ελεγκτικό τους ρόλο και λειτουργούν στη βάση των αρχών της αντικειμενικότητας και της πολυφωνίας. Τα ΜΜΕ επιτελούν ή οφείλουν να επιτελούν μέσα σε ένα πλαίσιο επικοινωνιακής δημοκρατίας έναν ρόλο ελεγκτή των πράξεων και των παραλείψεων της εξουσίας. Οι προσεγγίσεις της δημοκρατίας βλέπουν τον ρόλο των ΜΜΕ ως ελεγκτικών και ενημερωτικών μηχανισμών. Ωστόσο τα ΜΜΕ εκλαμβάνονται πολλές φορές ως προσδεδεμένα στο άρμα της πολιτικής εξουσίας. Και αυτό είναι ένα από τα ζητήματα στα οποία οφείλεται και η χαμηλή

αξιοπιστία των ΜΜΕ, καθώς θεωρούνται πλέον οι αδύναμοι πόλοι ενός άλλοτε κραταιού συστήματος κυριαρχίας.

Οι εργασιακοί, εργοδοτικοί και εμπορικοί καταναγκασμοί αλλά και οι, άμεσες και έμμεσες, πολιτικές εξαρτήσεις περιορίζουν τα περιθώρια δημοσιογραφικής αυτονομίας. Δομές, εξαρτήσεις και συνθήκες που αναπτύσσονται μεταξύ των δύο πεδίων λειτουργούν κατά τρόπο που να παγιώνουν το σύστημα εξουσίας, πηγές που σε μια κλίμακα αξιοπιστίας έχουν μεγαλύτερη δυνατότητα πρόσβασης και επιρροής στον δημόσιο χώρο (Benett, 2000: 186). Εξάλλου, είναι γεγονός ότι άλλοι κοινωνικοί παίκτες με εναλλακτικές προτάσεις έχουν περιορισμένη πρόσβαση στο πεδίο της πολιτικής δημοσιότητας, εκτιμώντας ότι πολλές φορές επιχειρείται συνειδητά η υποβάθμισή τους προκειμένου να μη διαρραγεί το σύστημα εξουσίας. Όσον αφορά την αυτονομία που μπορεί να απολαμβάνουν μερικές φορές οι δημοσιογράφοι, πιο ειδικά, αναφερόμαστε στην αλλαγή στο γενικό κλίμα της κοινής γνώμης στο οποίο πρέπει να υπακούσουν, στην πολυαρχία της διοίκησης, στην αύξηση των πιστοποιημένων πηγών ή στην εμφάνιση νέων ισχυρών πηγών που λειτουργούν ως ένα δυνατό beat system, είναι δηλαδή εύκολα προσεγγίσιμες, γεμάτες πληροφορίες και έλκουν το δημοσιογραφικό ενδιαφέρον σε μια δεδομένη στιγμή.[1] Σε αυτές τις περιπτώσεις, είναι δυνατή η ανάδειξη εναλλακτικών νοηματοδοτήσεων.

Ενόψει των παραπάνω, εγείρεται πάντοτε το ερώτημα της ρύθμισης του επικοινωνιακού πεδίου. Οι θεσμικές παρεμβάσεις στο πεδίο των παραδοσιακών ΜΜΕ είναι πολλές και συγκρουσιακές. Ενώ και στο πεδίο των νέων Μέσων οι θεσμικές παρεμβάσεις αποτελούν, πλέον, σημαντικά πεδία σύγκρουσης. Σήμερα οι απόπειρες ρύθμισης –εντός ή εκτός εισαγωγικών– δεν εκπορεύονται μόνο από την κρατική εξουσία ή τη δεοντολογία των καθιερωμένων ενώσεων του Τύπου, αλλά κι από ένα νέο και αμφιλεγόμενο πεδίο, των ιδιωτικών πολυεθνικών ιδιοκτητριών των πλατφορμών κοινωνικής δικτύωσης. Τέλος, διαχρονικά παρόν είναι το ζήτημα της προστασίας της ελευθεροτυπίας,

---

1. Η συμβολή του Curran είναι σε αυτό το σημείο καθοριστική όταν, αντιπαραβάλλοντας τη ριζοσπαστική στη μαρξιστική οπτική που αντιμετωπίζει τα ΜΜΕ σαν την ιδεολογική μηχανή του κράτους, το ιδεολογικό αντιστάθμισμα στον κατασταλτικό μηχανισμό της αστυνομίας, του στρατού κ.λπ., σημειώνει: «Η ριζοσπαστική δημοκρατική οπτική δείχνει μια διαφορετική κατανόηση της σχέσης των Μέσων με τις δομές εξουσίας στην κοινωνία. Οι ριζοσπάστες θεωρούν ότι οι δημοσιογράφοι έχουν πολλές φορές σημαντικό βαθμό καθημερινής αυτονομίας, ιδιαίτερα σε περιπτώσεις που δεν είναι ένας ο κυρίαρχος ιδιοκτήτης, αυτή η σχετική αυτονομία διευκολύνει τους δημοσιογράφους να απαντήσουν σε μία ποικιλία επιρροών – μία αλλαγή στο γενικό κλίμα της κοινής γνώμης, μία αλλαγή στο δημοσιογραφικό περιβάλλον, η ανασύνθεση των πιστοποιημένων πηγών (εξαιτίας αλλαγής στην κυβέρνηση), η ανάδυση μιας νέας αγοράς. Αυτές οι απαντήσεις δεν μπορούν να θεωρηθούν αυτόματα δράσεις κατασταλτικής ενσωμάτωσης όπου η κυρίαρχη ιδεολογία παραμένει αμετάβλητη. Αυτό το επιχείρημα αντιμετωπίζει την κυρίαρχη ιδεολογία ως έναν μονολιθικό εξορθολογισμό των κυρίαρχων υλιστικών συμφερόντων» (Curran, 1991: 46-48).

ακόμα και στην πιο παραδοσιακή της μορφή, αφού δεν είναι λίγες οι καταγγελίες διεθνών οργανισμών και δημοσιογραφικών ενώσεων –και για τη χώρα μας (βλ. ενδεικτικά τις παρεμβάσεις του Διεθνούς Ινστιτούτου Τύπου)– για απόπειρες λογοκρισίας.

Το ζήτημα που προκύπτει είναι αν οι μετατοπίσεις αυτές του ενός πόλου προς τον άλλο είναι τόσο ισχυρές ώστε το κομματικό πεδίο να χάνει, έστω και μερικώς, την αυτονομία του ή τη λειτουργική αυτάρκειά του ή αν η ενσωμάτωση των επικοινωνιακών πόρων στα πολιτικά κόμματα αφήνει να διαφανούν στοιχεία μιας διαχειρίσιμης και επιλεκτικής, τελικά, εξάρτησης από τα μέσα ενημέρωσης. Με άλλα λόγια, υποτάσσεται τελικά η πολιτική στους μιντιακούς κανόνες, όπως υποστηρίζουν ορισμένες θεωρίες μεσοποίησης, ή μήπως οι κανόνες των Μέσων γίνονται πόροι σε μια πορεία ενσωμάτωσης ορισμένων όψεών τους από τα πολιτικά κόμματα; Οι παραπάνω προτάσεις δεν εγγράφονται στις διαδεδομένες θέσεις περί της υπαγωγής του πολιτικού πεδίου στο επικοινωνιακό ή περί του τέλους των διαχωριστικών γραμμών μεταξύ των πολιτικών κομμάτων.

Στο βιβλίο αυτό υποστηρίζουμε ότι η πρόσδεση των πολιτικών κομμάτων σε επικοινωνιακές διαχειριστικές έγνοιες και η αξιοποίηση των περιεχομένων των Μέσων δεν συνεπάγονται την απώλεια αυτονομίας του πολιτικού και την εξάρτησή του από τους επικοινωνιακούς κώδικες, ούτε οδηγούν αναγκαστικά στην απόλυτη ομοιογενοποίηση της πολιτικής προσφοράς. Η τροφοδότηση του πολιτικού πεδίου με πόρους από το ισχυρό επικοινωνιακό περιβάλλον γίνεται μέσα από μια διαδικασία στρατηγικής επιλογής από τα πολιτικά κόμματα. Η επιλογή αυτή εξυπηρετεί τελικά στοχεύσεις που βρίσκουν την πραγμάτωσή τους μέσα στον πολιτικό ανταγωνισμό, περιχαρακώνοντας ουσιαστικά την αυτονομία του πολιτικού πεδίου.

Μπορούμε με άλλα λόγια να περιγράψουμε αυτό το σύστημα αλληλεξάρτησης ΜΜΕ και πολιτικών κομμάτων ως ένα σύστημα «μαγεμένων σχέσεων» κατά την προσφιλή έννοια του de Montlibert (2006: 22). Τούτο σημαίνει ότι η σχέση αλληλεξάρτησης μεταξύ των δύο υφίσταται μια διαδικασία αμοιβαίας αναγνώρισης που επιτρέπει στους δύο πόλους του συστήματος να ενισχύουν την αυτονομία τους, όταν ο ένας οικειοποιείται πόρους του άλλου, αλλά και να αντισταθμίζουν τη μερική απώλεια της αυτονομίας τους (συνθήκη ετερονομίας), όταν η ανταλλαγή πόρων επιτρέπει την ενίσχυση της θέσης του καθενός μέσα στο πολιτικό ή αντίστοιχα το μιντιακό πεδίο. Τα πολιτικά κόμματα μετασχηματίζονται διευρύνοντας τις μορφές συμμετοχής σε αυτά, τους τρόπους διακυβέρνησης και τα μέσα επικοινωνίας που διαθέτουν για να εφαρμόσουν τις στρατηγικές τους και την ίδια στιγμή η αυτονομία της πολιτικής μοιάζει να βάλλεται, διότι εφαρμόζονται λογικές που προέρχονται από άλλα πεδία και, σε ό,τι μας αφορά εδώ, το πεδίο της επικοινωνίας. Στο πλαίσιο της περιήγησής μας στην Γ΄ Ελληνική Δημοκρατία, θα εξετάσουμε πώς για παράδειγμα τα πολιτικά κόμματα εκχωρούν μέρος της αυτονομίας τους σε εξωτερικούς στο πολιτικό πεδίο (δημοσκόπους, στρατηγικούς μαρκετίστες, επικοινωνιολόγους) προκειμένου να δημιουργήσουν τις προϋποθέσεις αυτονομίας για τις ηγεσίες τους και να ενισχύσουν την αποτελεσματικότητα των στρα-

τηγικών τους. Επιπλέον, τα κόμματα εκχωρούν την αυτονομία τους στον καθορισμό της πολιτικής ατζέντας προκειμένου να διαχειριστούν από κοινού με τα ΜΜΕ τον έλεγχο των δημόσιων αναπαραστάσεων. Από την άλλη, τα ΜΜΕ εκχωρούν την αυτονομία τους στον βαθμό που δέχονται όχι μόνο τις κρατικές διευκολύνσεις αλλά και τον καθορισμό μεγάλου μέρους της ατζέντας τους από τα κόμματα.

Δομή του βιβλίου

Το βιβλίο χωρίζεται σε δύο Μέρη. Το **Α΄ Μέρος** εξετάζει τρία προβλήματα σε τρία κεφάλαια. Το πρόβλημα της διάδρασης πολιτικής και ΜΜΕ, το πρόβλημα της αυτονομίας της πολιτικής και το πρόβλημα της δημοκρατίας.

Το πρώτο πρόβλημα, που συζητείται στο Κεφάλαιο 1, αφορά τη σχέση μεταξύ των δύο πεδίων διερευνώντας εννοιολογικά και ερευνητικά την επίλυση της δύσκολης εξίσωσης της σχέσης ΜΜΕ και πολιτικής. Η συζήτηση αυτή είναι μακρά και έχει ποικίλες διαδρομές από πιο ήπιες σε πιο ριζοσπαστικές εκδοχές. Η στενή σχέση ΜΜΕ και πολιτικής πρέπει να θεωρείται δεδομένη: τα ΜΜΕ ελέγχουν την κατανομή ορατότητας και πρόσβασης στη δημόσια σφαίρα, ενώ οι πολιτικές δυνάμεις ελέγχουν την παραγωγή και ροή της πληροφορίας και τους υλικούς πόρους που διασφαλίζουν την επιβίωση των ΜΜΕ. Αυτή η προνομιακή διαχείριση των πολύτιμων συμβολικών πόρων της ορατότητας και της πληροφορίας και των υλικών πόρων είναι η συνθήκη που δημιουργεί σχέσεις συνέργειας και σύγκρουσης μεταξύ των δύο πεδίων. Ωστόσο, υπάρχουν και αδιόρατες όψεις αυτών των σχέσεων οι οποίες κατά περιόδους «ερεθίζουν» τα αντανακλαστικά πολιτών και κομμάτων. Σήμερα η πλέον διαδεδομένη θέση είναι ότι τα ΜΜΕ αναπαράγουν σχέσεις κυριαρχίας, δημοσιοποιώντας κυρίως τις θέσεις και τις προτάσεις ενός μέρους των πολιτικών και κοινωνικών πρωταγωνιστών, παίρνοντας πολιτική θέση και παραβιάζοντας τις αρχές της πολυφωνίας και της αντικειμενικότητας. Το Κεφάλαιο 1 εξετάζει τρεις συνθήκες που προσδιορίζουν τη σχέση ΜΜΕ και πολιτικής: τη συνθήκη της διαμεσολάβησης, τη συνθήκη της αλληλεξάρτησης και τη συνθήκη της επιρροής ως τα τρία καταστατικά στοιχεία της σχέσης μεταξύ πολιτικής και ΜΜΕ. Οι δυναμικές των σχέσεων μεταξύ των δύο πεδίων επηρεάζουν τη δημοκρατία: Από τη μεσοποίηση στον υβριδισμό, από τη συμβίωση στον πολιτικό παραλληλισμό, από την προπαγάνδα στις έμμεσες και ισχυρές επιδράσεις των ΜΜΕ, οι μετασχηματισμοί στο πεδίο της πολιτικής επικοινωνίας επηρεάζουν το πεδίο της συναίνεσης και της πολιτικής κυριαρχίας.

Το δεύτερο πρόβλημα, που συζητείται στο Κεφάλαιο 2, αφορά τις επιδράσεις του επικοινωνιακού περιβάλλοντος στα θεμελιώδη συστατικά της κομματικής οργάνωσης, επιδιώκοντας να φωτίσει τους τρόπους με τους οποίους η εντατικοποίηση της μιντιακής λογικής αναδιαμορφώνει τις λειτουργίες και την αυτονομία των πολιτικών κομμάτων. Η ανάλυση εγγράφεται στο ευρύτερο θεωρητικό πλαίσιο της σχέσης πολιτικής και επικοινωνίας που αναπτύχθηκε στο Κεφάλαιο 1 και επαναφέρει το κεντρικό ερώτημα:

Κατά πόσο η αυξανόμενη πρόσδεση των κομματικών δομών στις επικοινωνιακές επιταγές περιορίζει την ικανότητα της πολιτικής να αυτοκαθορίζεται και ποια είναι η δημοκρατική σημασία αυτής της μετατόπισης.

Το Κεφάλαιο 2 εξετάζει τρεις αλληλένδετες επιδράσεις του επικοινωνιακού περιβάλλοντος στην αυτονομία της πολιτικής και, ειδικότερα, στη συγκρότηση και λειτουργία των πολιτικών κομμάτων:

Πρώτον, αναδεικνύονται οι οργανωτικές μεταβολές που προκαλεί η πολιτική διαμεσολάβηση: τα κόμματα αναπροσαρμόζουν τη δομή και τις λειτουργίες τους σύμφωνα με τις επιταγές της επικοινωνιακής λογικής, υιοθετούν ψηφιακές πρακτικές εκστρατείας, ενισχύουν την προσωποποίηση και την προεδροποίηση, λειτουργούν σε καθεστώς μόνιμης εκστρατείας και ενσωματώνουν επαγγελματίες της επικοινωνίας σε βαθμό που η οργανωτική τους λογική καθορίζεται όλο και περισσότερο από κριτήρια ορατότητας και αποτελεσματικής διαμεσολάβησης. Ο υβριδισμός και νέες μορφές ψηφιακής πολιτικής, όπως ο «πολιτικός TikTokισμός», επιτείνουν αυτή τη μετατροπή των κομμάτων σε δίκτυα επικοινωνιακής διαμεσολάβησης.

Δεύτερον, ο προγραμματικός λόγος και οι πολιτικές στρατηγικές διαμορφώνονται πλέον μέσα σε ένα περιβάλλον διαρκούς μιντιακού ανταγωνισμού. Οι στρατηγικές θεματικής τοποθέτησης και ιδιοκτησίας, οι τεχνικές διαχείρισης της πληροφορίας –υπερ- και υπο-πληροφόρηση, επιλεκτική προώθηση ή συγκράτηση πληροφοριών– και οι μορφές πλαισίωσης αποκτούν κεντρικό ρόλο στη συγκρότηση της πολιτικής ατζέντας. Η οικονομία της προσοχής και η κυριαρχία των κυβερνητικών επικοινωνιακών στρατηγικών διαμορφώνουν ένα πεδίο στο οποίο ο πολιτικός λόγος προσαρμόζεται στις απαιτήσεις μιντιακής απήχησης και αναγνωρισιμότητας, με αποτέλεσμα η περιεχόμενη πολιτική ουσία να εξαρτάται ολοένα και περισσότερο από τις λογικές του μιντιακού συστήματος.

Τρίτον, η επίδραση στο πολιτικό προσωπικό εκδηλώνεται μέσα από την ανάδυση νέων μορφών πολιτικού κεφαλαίου. Το επικοινωνιακό κεφάλαιο αποκτά πρωτεύουσα σημασία, μετατρεπόμενο σε πολιτικό κεφάλαιο και καθιστώντας τη μιντιακή επιτελεστικότητα καθοριστικό κριτήριο πολιτικής ανέλιξης. Η συχνότερη πρόσβαση δημοσιογράφων και μιντιακών προσώπων σε κομματικές και κοινοβουλευτικές θέσεις, αλλά και η γενικευμένη προτίμηση σε στελέχη με υψηλή επικοινωνιακή ικανότητα, αποτυπώνουν μια βαθύτερη μετατόπιση των κριτηρίων πολιτικής νομιμοποίησης στο υβριδικό μιντιακό περιβάλλον.

Συνολικά, το κεφάλαιο δείχνει ότι η εντεινόμενη διείσδυση της επικοινωνιακής λογικής στο κομματικό πεδίο μεταβάλλει τις ισορροπίες ανάμεσα στην πολιτική αυτονομία και την εξάρτηση από το μιντιακό σύστημα, δημιουργώντας κρίσιμες συνέπειες για τη λειτουργία και την ποιότητα της δημοκρατίας στη σύγχρονη εποχή.

Το τρίτο πρόβλημα, που συζητείται στο Κεφάλαιο3, αφορά το αποτύπωμα των σχέσεων πολιτικής και επικοινωνίας στο ζήτημα της δημοκρατίας. Από την οπτική της θεωρίας της δημοκρατίας, ένα θεμελιώδες ερώτημα είναι πώς οι αλλαγές στα περιβάλ-